

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง ประชาสังคม เวทีสาธารณะ กับ กระบวนการกลายเป็นประเด็นสาธารณะ ศึกษากรณี ผลกระทบจากการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม ได้ใช้แนวคิดหลักๆ มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ ดังนี้

๑. ความคิดเรื่องประชาสังคม

๒. แนวคิดเรื่องพื้นที่เสรีทางการเมือง

ทั้งนี้ การศึกษานี้ จะสะท้อนปัญหาความสัมพันธ์ของ ประชาสังคม ปริณทลสาธารณะ และการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยมีแกนของการทำความเข้าใจในประเด็นการสร้างเสริมความเข้มแข็งของภาคประชาชน

๑. ความคิดเรื่องประชาสังคม

ความคิดเรื่องประชาสังคมถูกนำมาทบทวนใหม่ ในฐานะแบบจำลองของการจัดระเบียบสังคม (mode of social order) ถูกพิจารณาเพื่อเป็นทางเลือกสำหรับสังคมที่กำลังเผชิญวิกฤติของการจัดระเบียบสังคม อันเป็นผลจากพัฒนาการของสังคมนั้นๆเองและโดยเฉพาะการปรับตัวจากผลกระทบของกระแสโลกไร้พรมแดน การจัดระเบียบสังคมใหม่นี้มีสาระสำคัญที่การแสวงหาหลักการของการพึ่งตนเองและการรับผิดชอบสังคมร่วมกันที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ในทุกระดับสังคมทั้งระดับท้องถิ่น ระดับชาติและสากลที่หวังว่าจะโยงใยถึงกันด้วย

ถ้าเช่นนั้น หลักการสำคัญของความคิดเรื่องประชาสังคมคืออะไร และจะสามารถตอบสนองความต้องการของการจัดระเบียบสังคมใหม่ได้สักเพียงใด ความคิดเรื่องประชาสังคมนี้เป็นการจัดระเบียบสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักศีลธรรม (morality) ใช้ความรู้สึกนึกคิดทางศีลธรรม (moral sentiments) และ ความเห็นอกเห็นใจ (natural sympathy) (Seligman 1992 : 15-24) ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในจิตใจของมนุษย์โดยไม่ต้องพิสูจน์และถูกใช้เป็นกลไกทางสังคมที่ใช้สร้างความเป็นปึกแผ่น แนบแน่นของคนในสังคม ด้วยเหตุที่ว่าเป็นการใช้แรงจูงใจจากจิตใจ จึงถือว่าการนำความคิดเรื่องประชาสังคมมาทบทวนนี้เป็นความพยายามที่จะหวนกลับสู่ธรรมชาติของมนุษย์อย่างถึงแก่นและนำธาตุแท้ของความเป็นมนุษย์มาเป็นพื้นฐานสำคัญของระเบียบสังคมที่จะจัดให้มีขึ้น

ขณะที่การจัดระเบียบสังคมทั่วไปจะตั้งอยู่บนหลักของความยุติธรรม (justice) และใช้ข้อตกลงที่ผูกมัดกันในรูป “สัญญา” (contract) เป็นกลไกการควบคุมสังคมที่สำคัญ ในขั้นนี้ “ประชาสังคม” จึงเป็นความคิดเชิงปรัชญาที่มีความเป็นนามธรรมสูงจนกว่าจะมีรูปการณ์ทางสังคมที่เป็นรูปธรรมมารองรับ ดังที่มีผู้พยายามจำแนกองค์ประกอบที่สามารถนำไปสู่ภาคปฏิบัติได้ และพยายามที่จะสร้างชุดของความคิดที่จะเป็นหลักในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมด้วย แต่ก็อยู่ในขั้นของการอภิปรายทดสอบที่รอข้อสรุปในที่สุดต่อไป

อะไรทำให้สังคมย้อนกลับไปใส่ใจกับเรื่องศีลธรรมและสาระของศีลธรรมอยู่ตรงไหน สังคมสมัยใหม่กำลังเคลื่อนตัวเข้าสู่ภาวะวิกฤติประการหนึ่ง ก็คือ การขยายตัวของเสรีภาพส่วนบุคคลกับอิทธิพลของระบบตลาด ส่งผลให้ความจำเป็นที่จะต้องมีความรับผิดชอบทางสังคมและการมีภาระร่วมกันของพลเมือง (civic engagement) ถูกลดความสำคัญลงไป (พัชรี ลิโรส ๒๕๔๑ : ๒๗) ปัจเจกชนได้ใช้ความมีเสรีของตนแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวมาก เกิดการเอาใจเอาเปรียบขั้นก่อกรรมทำเข็ญกัน ก่อให้เกิดปัญหาคุณธรรมของบุคคล ที่ขยายวงออกไปจนกระทบต่อส่วนรวม กลายเป็นปัญหาคุณธรรมที่บุคคลพึงมีต่อส่วนรวม ที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่าง ปัจเจกชนกับสังคม ส่วนตัวกับส่วนรวม ความเห็นแก่ตัวกับการคำนึงถึงผู้อื่น ชีวิตที่ถูกกำกับด้วยหลักเหตุผล (reason) กับชีวิตที่ถูกกำกับด้วยอารมณ์ (passion) เรื่องเหล่านี้เป็นประเด็นสาระทางศีลธรรมและจัดว่าเป็นสาระสำคัญของความคิดเรื่องประชาสังคมที่มุ่งจัดการกับเรื่องของส่วนรวมโดยใช้คุณธรรมของบุคคลที่จะมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม การกล่าวถึง “ประชาสังคม” ให้ภาพของการจัดการเรื่องส่วนรวม หรือผลประโยชน์สาธารณะ (public goods) และการมีชีวิตในส่วนที่สัมพันธ์กับผู้อื่น (public life) ทำให้เรื่องคุณธรรมของพลเมือง (civic virtue) เป็นหลักการสำคัญของความคิดเรื่องประชาสังคม ที่หมายถึง การที่คนในสังคมมีสำนึกว่าเรื่องส่วนรวมเป็นเรื่องของตัวเองที่จะต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบ ไม่ใช่คิดแต่จะแบ่งเอาผลประโยชน์เข้าตัวถ่ายเดียว ความคิดที่ว่า “ธูระไม่ใช่ ทำไปก็เท่านั้น อยู่เฉยๆ ดีกว่าทำมามากแล้วให้คนอื่นทำบ้าง” ล้วนเป็นความคิดที่ไม่ได้คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม คุณธรรมของพลเมืองนี้ ไม่ใช่การเรียกร้องตัวเองแบบอุดมการณ์ที่มักลงเอยด้วยการเสียดสละแบบอุทิศตัว แต่เป็นคุณธรรมที่จะรับผิดชอบต่อเรื่องของตัวเองและเข้าไปมีส่วนร่วมกระทำด้วยตัวเอง ประเด็นที่จะต้องพิจารณาต่อไปจึงอยู่ที่ว่า จะจัดความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องของตัวเองกับเรื่องที่เราไปสัมพันธ์กับคนอื่นอย่างไร ข้อสำคัญ ก็คือ จะไม่เริ่มต้นว่า “ใครจะได้ ใครจะเสีย” ซึ่งเป็นความคิดแบบยึดคุณค่าของ “ทุน” ซึ่งไม่ใช่วิถีคิดแบบตั้งบนหลักศีลธรรมความเห็นใจเข้าใจกัน

นอกจากการพาตัวเองเข้ามีส่วนร่วมทางสังคมด้วยสำนึกจากคุณธรรมเพื่อส่วนรวมแล้ว ฐานะ “ความเป็นพลเมือง” (citizen) ได้เป็นสาระสำคัญของความคิดเรื่องประชาสังคมด้วย ฐานะ “ความเป็นพลเมือง” ก็คือ การปลดปล่อยตัวเองจากการเป็นผู้ตามหรือผู้ได้ปกครอง (client) มาเป็นคนที่เป็นฝ่ายกระทำและผู้ปกครองตนเอง ทุกคนจึงมีฐานะที่เสมอกัน จึงเป็นสังคมที่ผู้คนกล้าตั้งคำถามกับชีวิตความเป็นอยู่ที่ตนเผชิญ ไม่ใช่สังคมที่มีแต่ผู้คนที่ยอมจำนนต่อชะตากรรมโดยไม่ปริปาก (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ๒๕๔๓) ความคิดเรื่องประชาสังคม จึงเน้นความเท่าเทียมของผู้คนในสังคม เป็นความเท่าเทียมที่ตั้งอยู่บนการเห็นคุณงามความดีของบุคคลแต่ละคนที่คนอื่นเข้าใจและเห็นอกเห็นใจ ซึ่งสิ่งนี้ได้เป็นพื้นฐานของการรวมกลุ่มที่มาจากความพอใจและความเท่าเทียมกันนี้จะนำบุคคลเข้าไปมีส่วนร่วมแบบโดยตรงอีกด้วย

การเข้าถึงความรู้สึกนึกคิดของกันและกันนั้น จะเกิดขึ้นด้วย “การมีชีวิตสาธารณะ” (public life) คือ การมีชีวิตในส่วนที่สัมพันธ์กับผู้อื่น การพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันจะเป็นโอกาสที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นความสัมพันธ์กันแบบกลุ่มที่ใกล้ชิดกัน โดยหวังว่าการมีชีวิตสาธารณะ ซึ่งเป็นชีวิตที่ทุกคนมีอยู่แล้ว จะเป็นความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นไปในทางที่เป็นผลดี ทั้งแก่ตัวเราและผู้อื่นในคราวเดียวกัน

เพราะฉะนั้น อาจจะกล่าวโดยทั่วไปในเชิงแนวคิดปรัชญาว่า “ประชาสังคม” คือ สังคมที่คนมาอยู่รวมกันด้วยความรักความเข้าใจ และร่วมกันแก้ไขปัญหาของสังคมนั้นด้วยตนเองโดยตรง ให้ความสำคัญกับการจัดความสัมพันธ์ของความเป็นตัวเรากับคนอื่นที่นำไปสู่การอยู่ร่วมกันด้วยดี ยังเป็นสังคมที่เต็มไปด้วยคนที่ตั้งใจดี ลงมือทำงาน เห็นเรื่องส่วนรวมเป็นเรื่องของตัวเอง เป็นสังคมที่เน้นคุณค่าทางศีลธรรมที่แสดงออกจากคุณธรรมของบุคคลเป็นพื้นฐานของการจัดการทั้งปวง ความคิดเรื่องประชาสังคมในแง่แนวคิดปรัชญาจึงมีความเป็นอุดมคติแบบที่เป็นสังคมในความคาดหวังของผู้คนว่าจะเป็นสังคมที่ดี (civilized society) แบบหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาความคิดเรื่องประชาสังคม ในฐานะแบบจำลองของการจัดระเบียบสังคมแล้ว ทำให้การอภิปรายในประเด็นเรื่องสิทธิและสัญญา อภิลิทธิและเสรีภาพ จะต้องได้รับการอธิบายภายใต้แนวความคิดนี้ต่อไปด้วย

ประชาสังคม : พลังอำนาจที่๓ บนความสัมพันธ์กับรัฐและทุน

ประชาสังคม ถูกเปรียบเสมือนเป็นพลังอำนาจที่๓ (third sector : Gramsci)(Gramsci 1971: 238 อ้างใน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ๒๕๔๐ : ๔๗) เพราะประชาสังคมเป็นอิสระจากการใช้อำนาจบังคับของรัฐและไม่ได้เป็นแต่การหากำไรแบบทุนที่ถือว่าการหาแต่ประโยชน์ส่วนตัว การคิดแบบนี้ เป็นมุมมองทางรัฐศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนการพิจารณาในแง่อำนาจในสังคม (social power) มุ่งพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับกลุ่มต่างๆในสังคมว่าฝ่ายใดมีอิทธิพลเหนือเนื้อหาและทิศทางของนโยบายสาธารณะที่แท้จริง

พลังอำนาจที่๓ นี้เกิดขึ้นได้อย่างไร และมีพลังพอที่จะถ่วงดุลกับอำนาจรัฐและทุนได้สักเพียงใด อำนาจในสังคมแต่ดั้งเดิมนั้นจะเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองที่เกิดขึ้นภายในเขตแดนของสังคมหนึ่งๆ ต่อเมื่อมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองให้มีความต่างกัน ตามพัฒนาการของสังคมที่มีการทำหน้าที่เฉพาะด้านปรากฏขึ้นแล้ว อำนาจของสังคมจึงมีการแบ่งแยกออกจากกันและพัฒนาไปเป็นความสัมพันธ์ในรูปรัฐกับสังคมชั้นในที่สุด อำนาจในสังคมที่สำคัญจึงปรากฏในความสัมพันธ์ของ รัฐกับสังคม ซึ่งสังคม (society) ในที่นี้ประกอบด้วยคนกลุ่มต่างๆ ต่อเมื่อระบบทุนนิยมที่มีระบบตลาดเป็นกลไกสำคัญและความคิดแบบเสรีนิยมที่มุ่งเน้นความเป็นปัจเจกชนเติบโตขึ้นมา “สังคม” ที่ประกอบด้วยคนกลุ่มต่างๆนี้ จึงเกิดการจำแนกแยกแยะที่ชัดเจนขึ้นออกเป็นกลุ่มทุนและกลุ่มที่อยู่นอกเหนือจากนั้น อาจเรียกคนกลุ่มต่างๆที่อยู่นอกกลุ่มทุนและรัฐนี้ว่า “ภาคประชาชน” ซึ่งก็ยังคงประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลายและเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุด

ดังนั้น อำนาจในสังคมของสังคมสมัยใหม่นี้ จึงเป็นการช่วงชิงบทบาทกันระหว่าง รัฐ ทุน และภาคประชาชน แต่ภาคประชาชน กับ ประชาสังคม ก็ไม่ใช่สิ่งเดียวกันโดยอัตโนมัติ คนกลุ่มต่างๆในภาคประชาชนบางกลุ่มที่มีการดำเนินการในกรอบแนวคิดเรื่องประชาสังคมทั้งที่รู้ตัวและไม่รู้ตัว จึงจะถือว่าเป็นกลุ่มประชาสังคม (civil group) ซึ่งอยู่ในฐานะตัวแทนของแนวความคิดที่เป็นรูปการณ์จริงด้วยเหตุนี้ ข้อเสนอว่าด้วย “สังคมเข้มแข็ง” จึงเป็นความพยายามที่จะพัฒนากลุ่มต่างๆในภาคประชาชนที่ยังอยู่อย่างกระจัดกระจายให้มีการรวมกลุ่มที่มีการดำเนินการตามแนวคิดเรื่องประชาสังคมที่หวังว่าจะเป็นหลักประกันที่ส่งให้ภาคประชาชนมีอำนาจขึ้นใหม่ มีสิทธิกำหนดชะตากรรมของตัวเอง

เข้าไปมีบทบาทในการกำหนดนโยบายสาธารณะและกำกับตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลได้โดยเฉพาะใน ส่วนที่เป็นแกนของ ชีวิตทางสังคม อำนาจของภาคประชาชนจึงเกิดจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มประชา สังคมจำนวนมากที่มีการเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน การอยู่กันอย่างกระจัดกระจายก่อให้เกิดความอ่อนแอ ขาดอำนาจต่อรอง การปลดปล่อยตัวเองของบุคคลจากผู้ใต้ปกครอง (Client) มาสู่การเป็น “พลเมือง” (Citizen) ผู้มีความกระตือรือร้นและจัดการปัญหาของเราด้วยตัวเอง ทำให้ภาคประชาชนพึ่งรัฐน้อยลง จนในที่สุดอาจกล่าวได้ว่าความคิดเรื่องประชาสังคมเป็นการจัดระเบียบสังคมใหม่ที่ถือหลักให้รัฐมีบทบาท น้อยลงและภาคประชาชนมีบทบาทมากขึ้น (less government/more society) (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ๒๕๔๐ และ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ๒๕๔๐) ในการจัดการเรื่องสาธารณะและเลือกชีวิตในแบบของ เขาเอง ทั้งนี้อำนาจรัฐถูกใช้ไปโดยอาศัยกลไกการบริหารของระบบราชการซึ่งขณะนี้มิใช่อภิปราย อย่างมากในเรื่องประสิทธิภาพ (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ๒๕๔๓)

การพิจารณาประชาสังคมในมิติอำนาจในสังคมนี้ หากอธิบายจากแนวคิดแบบพหุนิยม(pluralism) ที่ถือว่าในสังคมหนึ่งมีหลายศูนย์อำนาจ การกระจายตัวของอำนาจทำให้มีการถ่วงดุลกันขึ้น ซึ่งจะนำไป สู่การลดความรุนแรงของการใช้อำนาจได้ จะเกิดการแสวงหาความยินยอมร่วมใจกันได้ง่าย จึงยุติ ข้อขัดแย้งได้โดยสันติวิธี เพราะคนแต่ละกลุ่มต่างมีโอกาสคัดค้านสิ่งที่ตนไม่เห็นด้วย การสร้างความ เข้มแข็งให้กับภาคประชาชน จึงเป็นการสร้างดุลอำนาจที่สำคัญ เป็นดุลอำนาจที่เกิดจากการมีความ สามารถที่จะพึ่งตัวเองได้มากขึ้น และพึ่งแหล่งอำนาจอื่นน้อยลงด้วย

ในแง่ความสัมพันธ์กับ“ทุน”ที่ใช้กลไกตลาดเป็นเครื่องมือสำคัญนี้ หากพิจารณาในระดับสังคม คำถามที่เกิดขึ้นก็คือ ความคิดเรื่องประชาสังคมจะอธิบายความสามารถในการพึ่งตัวเองทางเศรษฐกิจ ได้เพียงใด หรือความคิดนี้จะเป็นผลในทางสังคมเท่านั้น ยังไม่มีคำอธิบายในเรื่องนี้โดยตรง แต่มี เพียงการศึกษาที่ชี้ว่า แม้ความคิดเรื่องประชาสังคมจะมุ่งจัดการมิติทางสังคมเป็นอันดับแรก แต่ถึงที่สุด มิติทางสังคมที่ก้าวหน้านี้ จะส่งผลต่อมิติทางเศรษฐกิจและการเมืองอย่างมีผลด้วย ซึ่งเป็นการยืนยัน ทางการศึกษาที่มีชื่อเสียงของ Putnam (อ้างใน จีรวุฒิ เสนาคำ ๒๕๔๐) เขาเริ่มต้นจากข้อสงสัยถึง ความสัมพันธ์ของความมั่นคงทางเศรษฐกิจกับการมีชีวิตสาธารณะที่ดี (healthy public life) โดยตั้งเป็น สมมติฐานว่า เมืองที่มีชีวิตสาธารณะที่ดีสูงจะมีความเจริญในด้านอื่นสูงตามไปด้วย เพื่อจะพิสูจน์ว่า มันจะส่งผลในทางบวกได้เพียงใด ซึ่งแต่เดิมนั้นมักมีความเชื่อว่า ความมั่นคงทางเศรษฐกิจจะเป็นเหตุ แห่งความเฟื่องฟูของการมีชีวิตสาธารณะที่ดี แต่ Putnam กลับเห็นในทางตรงข้าม เขาพบว่าการมี ชีวิตสาธารณะที่ดีเป็นบ่อเกิดของความมั่นคงทางเศรษฐกิจในเมืองอิตาลีที่ซึ่งเขาใช้ศึกษาหรือกล่าวได้ว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจของเมืองเป็นผลจากการพัฒนาทางสังคม ผลการศึกษาของเขายืนยันว่า การสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคประชาชนได้นำไปสู่การเพิ่มประสิทธิภาพการให้บริการของรัฐได้ด้วย การศึกษาของ Putnam แม้ว่าไม่ได้กล่าวถึงการปะทะกันของความคิดเรื่องประชาสังคมกับบริบท ของระบบทุนนิยมโดยตรงไว้อย่างชัดเจนก็ตาม แต่ก็เท่ากับเป็นการยืนยันถึงการเป็นพลังอำนาจที่๓ ของประชาสังคมที่แสดงออกเป็นผลรวมอย่างเป็นรูปธรรมไว้อย่างน่าสนใจที่จะใช้เป็นฐานของการ ศึกษาต่อไปอย่างสำคัญ

อย่างไรก็ตาม อำนาจของทุนนั้น มิได้มีเฉพาะผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ แต่ยังปรากฏใน รูปของอิทธิพลทางความคิด หรือ เป็น “อำนาจในการครอบงำความคิด” (hegemony : Gramsci)

เป็นการหล่อหลอมจิตใจคนกลุ่มอื่นในสังคมให้เป็นไปตามความต้องการ ซึ่งทำให้เกิดการมีอำนาจที่เหนือสังคมได้อย่างมั่นคงโดยไม่จำเป็นต้องใช้กำลังบังคับหรือใช้ผลประโยชน์เป็นเครื่องล่อเสมอไป ดังนั้น การที่ชนชั้นนายทุนมีอำนาจเหนือสังคมสมัยใหม่ จึงไม่ได้เพียงอาศัยพลังทางเศรษฐกิจเป็นแรงผลักดันเท่าใดนัก แต่เกิดจากความสามารถจิตใจให้ผู้คนส่วนใหญ่ยอมรับสถานะของตนและอภิสิทธิ์ของนายทุนเป็นสำคัญ ประเด็นก็คือ ความคิดเรื่องประชาสังคม จะทำให้เราหลุดจากกรอบความคิดแบบทุนนิยมที่แสดงในรูปของลัทธิบริโภคนิยม การถือวัตถุเป็นพระเจ้า การสะสมทรัพย์สินสมบัติและการชั่งชั่งกัน ในระบบการแข่งขันอย่างเอาเป็นเอาตายแบบแพ้คัดออก ความคิดเรื่องประชาสังคมในแง่แนวคิดปรัชญาสามารถอธิบายได้ตอบกับประเด็นนี้ได้โดยตรง และดูเหมือนว่า การใช้หลักคุณธรรมของพลเมืองที่มาจากสำนักทางศีลธรรมและการเห็นอกเห็นใจกันจะยืนอยู่ตรงข้ามกับกรอบคิดแบบทุนนิยมและความเป็นปัจเจกชนเสรีอย่างสุดโต่ง

ดังนั้น อำนาจของภาคประชาชน จึงเป็นการใช้อำนาจผ่านทางกลุ่มประชาสังคมซึ่งเป็นสังคมที่มีความสามารถในการจัดระเบียบตัวเองได้และไม่ต้องพึ่งพารัฐโดยตรง ยังเป็นอำนาจที่เกิดจากระบบคุณธรรมที่ช่วยให้หลุดพ้นจากการครอบงำทางความคิดของระบบทุนด้วย ความคิดเรื่องประชาสังคมจึงไม่ใช่ทั้งแนวคิดแบบเสรีนิยมที่เน้นปัจเจกชนเสรีและทุนนิยมที่เน้นแต่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตนเองนำสิ่งอื่นและไม่ใช่แนวคิดแบบสังคมนิยมที่เน้นให้ภาคสังคมอยู่ใต้การบังคับบัญชาของรัฐและควบคุมเสรีภาพของสังคมในลักษณะของอำนาจเผด็จการโดยรัฐที่ดี ความคิดเรื่องประชาสังคม จึงเป็นสิ่งที่อยู่ระหว่างรัฐกับปัจเจกชน โดยมีจุดเน้นที่การไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือบงการ แม้จะยอมรับความช่วยเหลือจากรัฐและมีความร่วมมือกับรัฐแต่ก็สามารถขึ้นากำกับและคัดค้านรัฐได้ด้วยประการถดถา ไม่ชอบลัทธิปัจเจกชนสุดขั้วที่ส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัว ต่างคนต่างอยู่ แก่งแย่งแข่งขันกันจนไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม หากสนับสนุนให้ปัจเจกชนรวมกลุ่มและมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมโดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์เฉพาะส่วนของตน (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ๒๕๔๓)

ปัจเจกชนบนหลักศีลธรรม ส่วนตัวกับส่วนรวม : ข้ออภิปราย

รากฐานทางปรัชญาของความคิดเรื่องประชาสังคมตั้งอยู่บนหลักศีลธรรมและให้ความสำคัญกับคุณธรรมของพลเมืองนี้ ได้นำไปสู่ข้ออภิปรายอย่างกว้างขวางที่จะช่วยชี้ให้เห็นถึงความสำคัญ ขอบเขตที่เป็นไปได้และข้อจำกัดที่อาจมีได้ คำถามสำคัญจึงอยู่ที่ว่าในสังคมสมัยใหม่ที่ทุนโดยกลไกตลาดเข้ามา มีอำนาจครอบงำรัฐและสังคมอย่างกว้างขวางนี้ สำนักของความเป็นพลเมืองจะก่อตัวขึ้นได้เพียงใด หากศูนย์กลางของประชาสังคมในสังคมสมัยใหม่เริ่มต้นที่“สิทธิปัจเจกชน”ที่จะรวมกันเป็นกลุ่มประชาสังคม จำเป็นหรือไม่ที่ “ผู้คนในประชาสังคม จะต้องมอบอำนาจการบริหารให้ไปอยู่ในมือของชุมชน” ตามแนวคิดของ Locke และความสัมพันธ์นี้จะลงตัวที่ตรงไหน

Francis Hutcheson , Adam Ferguson , Adam Smith ได้เสนอปัญหาของปัจเจกชนที่นอกเหนือจากแนวความคิดของ Locke ซึ่งมีส่วนช่วยให้การพัฒนาแนวความคิดเรื่องประชาสังคมให้กว้างขวางขึ้น โดยมุ่งวางรากฐานการพิจารณาปัจเจกชนในกรอบของศีลธรรม ด้วยการสังเคราะห์ความรู้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นในเรื่องชีวิตทางสังคมระหว่าง ปัจเจกชนกับสังคม (individual and society)

ส่วนบุคคลกับสาธารณะ (private and public : ส่วนตัวกับส่วนรวม) ความเห็นแก่ตัวกับการคำนึงถึงผู้อื่น (egoism and altruism) ชีวิตที่ถูกกำกับด้วยหลักเหตุผลกับชีวิตที่ถูกกำกับด้วยอารมณ์ (life governed by reason and one governed by passion) ซึ่งพวกเขายืนยันว่า ชีวิตทางสังคมของสังคมสมัยใหม่มีความจริงเหล่านี้ปรากฏอยู่ทั่วไป ก่อนหน้านั้นในสังคมศักดินาไม่มีการแบ่งเป็นสาธารณะกับส่วนบุคคล (public and private) แต่การแบ่งส่วนรวมกับส่วนตัวนี้เกิดขึ้นในความสัมพันธ์แบบตลาดทุน เป็นวิธีคิดแบบทุน/กำไร ใครได้ใครเสีย ซึ่งการสังเคราะห์ไว้เช่นนี้จัดเป็นความพยายามวางชุดของปัญหาชุดใหม่สำหรับแนวคิดการจัดระเบียบสังคมภายใต้บริบทสังคมสมัยใหม่

จึงอาจกล่าวได้ว่า ความคิดเรื่องประชาสังคม เป็นแบบจำลองการจัดระเบียบสังคมที่พยายามมุ่งเอาชนะชุดของการโต้แย้งที่ว่าด้วยส่วนรวมกับส่วนตัว ซึ่งเป็นวิสัยทัศน์ทางศีลธรรม (moral vision) ที่พยายามจะหาทางที่ลรอยกันของชุดโต้แย้งนี้

นักคิดกลุ่มนี้เห็นว่า เมื่อมีการพัฒนาเศรษฐกิจการตลาด (economic market) ขึ้น ได้สร้างปัญหาให้กับชีวิตทางสังคมในแนวทางที่ต่างไปจากแต่ก่อน ในสภาพการณ์นี้ความมีอิสระของแรงงาน (labor) และ ทุน (capital) ถูกพัฒนาขึ้นด้วย ทำให้เกิดปัญหาที่ปัจเจกชนใหม่มีความตื่นตัวที่จะหาประโยชน์ส่วนตัว (private interest) ในปริมาตรสาธารณะ (public sphere) ผลที่ตามมาอยู่ที่ว่า เป็นการยกขึ้นเรื่อยๆ ที่จะทำให้ประโยชน์ส่วนตัวกับประโยชน์ส่วนรวม (private interest/public interest) สองสิ่งนี้สอดคล้องกันหรือมีความสำคัญเสมอกันและเกรงกันว่า การค้าและการกระทำที่ถูกจูงใจจากผลประโยชน์จะทำลายพื้นฐานของประชาสังคมที่เป็นส่วนหนึ่งของความรู้สึกร่วมกันทางศีลธรรม

ภาพลักษณ์ดั้งเดิมของปัจเจกชน ถูกจำกัดขอบเขตและถูกบังคับไว้ภายในเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม (network of social relations) หมายถึงว่า บุคคลจะเกาะเกี่ยวกันเป็นกลุ่มและอยู่ในอิทธิพลของกลุ่มมาก แต่ในสังคมสมัยใหม่ภาพลักษณ์ใหม่ของปัจเจกชนได้กลายเป็นผู้กระทำทางสังคมอย่างอิสระ (autonomous social actor) ที่จะปฏิบัติสิ่งใดไปตามผลประโยชน์ของตัวเอง จึงเป็นเรื่องที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิด “ตัวตน” (identity) อย่างมาก ในนัยยะที่ว่า การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลของสังคมสมัยใหม่ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการคิดร่วมกันถึงเรื่องส่วนรวม แต่กลับตั้งอยู่บนหลักการคิดถึงแต่ผลประโยชน์ของตัวเอง

ขณะที่ความคิดเรื่องประชาสังคมได้จำแนกคู่สัมพันธ์ที่ขนานกันไว้หลายคู่ดังกล่าว เช่น ปัจเจกชนกับสังคมและอื่นๆ ที่จริงได้ชี้ในนัยยะที่มุ่งให้ความสำคัญกับส่วนที่เป็นสาธารณะ สังคมหรือส่วนรวมมากกว่าหรือเหนือปัจเจกชน แต่ก็ไม่ได้ละเลยความสำคัญของส่วนที่เป็นสิทธิของปัจเจกชน

ปัจเจกชนเติบโตขึ้นมาพร้อมกับถูกโน้มน้าวจากสองหลักการที่แตกต่างตรงข้ามกัน นั่นคือ การเห็นแก่ตัว (egoism) กับ การคำนึงถึงผู้อื่น (altruism) ได้นำไปสู่คำอธิบายที่ว่าพื้นฐานทางศีลธรรมของการมีชีวิตอยู่อย่างปัจเจกชนนั้นต้องการการยอมรับจากคนอื่น ได้รับการคำนึงถึงจากคนอื่น เป็นผู้ถูกสังเกต เป็นผู้ถูกเอาใจใส่ เป็นผู้ถูกกล่าวขวัญถึง ทั้งหมดนี้สามมารถที่จะเป็นไปด้วยความเป็นมิตรและเห็นอกเห็นใจซึ่งเป็นด้านที่มุ่งแสวงหาสิ่งที่เป็นเรื่องจิตใจ จึงเป็นด้านที่เอื้อต่อการเกิดประชาสังคมจากคุณธรรมของพลเมืองได้ ในอีกด้านหนึ่งปัจเจกชนก็แสวงหาวัตถุจากการประกอบ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำให้ต้องทะเลาะเถียงกัน ต้องทำงานหนัก ตามล่าหาความมั่งคั่ง มีความโลภ และเผชิญกับความวุ่นวายของโลกจึงเป็นด้านที่เป็นอุปสรรคมากกว่า บัจเจกชนจึงมีอารมณ์ความรู้สึก (sentiments) ที่ขัดกันอยู่ในตัว ทั้งนี้ หลักการความรู้สึกนึกคิดทางศีลธรรม (moral sentiments) ไม่ใช่ความต้องการทางเศรษฐกิจ แต่ต้องการความเป็นมิตร ความชื่นชมยินดีจากผู้อื่นหรือซึ่งกันและกัน และแสดงให้เห็นว่าบัจเจกชนไม่เคยปลดปล่อยตัวเองจากสังคมอย่างสิ้นเชิง ตราบเท่าที่คุณค่าของตัวเรา ขึ้นกับการสรรเสริญยกย่องของคนอื่น

Adam Smith (Seligman 1992 : 28) เสนอว่า อาณาจักรของประชาสังคมไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนที่ถูกจัดตั้งขึ้นแบบตลาดกลางที่บัจเจกชนนัดมาพบกัน แลกเปลี่ยนทรัพย์สินสมบัติและพัฒนาการค้า การผลิตหรือศิลปะ แต่อาณาจักรของประชาสังคมเป็นเวทีประลองทางจริยธรรม (ethical arena) ซึ่งบัจเจกชนสร้างตัวเองให้มีความเป็นบัจเจกชน โดยผ่านการกระทำร่วมกับคนอื่น ๆ เราจึงต้องเชื่อมตัวเราเข้ากับสังคมทั้งหมด ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของ Ferguson (Seligman 1992 : 31) ที่เสนอเช่นกันว่า คนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน สำหรับบัจเจกชนแล้วความสุขและเสรีภาพของเขาต้องมาก่อน ซึ่งเขาจะมีสิ่งนี้ได้ไม่นานถ้าหากขาดสังคมที่ดี เพราะฉะนั้นเขาจึงเป็นเฉพาะส่วนของทั้งหมดและถ้าผลประโยชน์สาธารณะ (public goods) เป็นจุดหมายหลักของบัจเจกชนแล้ว ก็เป็นความจริงที่ว่าความสุขของบัจเจกชนเป็นจุดหมายใหญ่ของประชาสังคมด้วย

ดังนั้น แนวคิดของ Smith และ Ferguson ในเรื่องนี้ แสดงให้เห็นว่า ประชาสังคม จะเป็นพื้นที่ที่ทุกคนสามารถสร้างประโยชน์ให้กับตัวเองได้ เป็นประโยชน์ที่เกิดจากการพาตัวเองเข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ในสังคมนั้น ในแนวทางนี้ได้้นำเราไปใกล้กับการเชื่อมต่อระหว่างส่วนรวมกับส่วนตัวมากขึ้น โดยเฉพาะจากข้อเสนอของ Immanuel Kant

Kant (Seligman 1992 : 43–44) เสนอสะพานเชื่อมส่วนรวมกับส่วนตัวและบัจเจกชนกับสังคม ที่ถือว่าเป็นการเชื่อมหลักเหตุผลกับศีลธรรม โดยการใช้หลักเสรีภาพและความเท่าเทียม (freedom/equality) ของบัจเจกชนที่เชื่อมั่นในชุมชนที่พลเมืองแต่ละคนจะได้รับความเป็นธรรม (juridical community of citizen) ชุมชนนี้เกิดจากการก่อตัวของบัจเจกชนเหล่านั้นเอง ซึ่งก็คือ การทำให้ทั้งส่วนรวมและส่วนตัวเป็นสิ่งเดียวกัน (united) บัจเจกชนไม่ต้องผ่านความยากลำบากในการตัดสินใจว่าจะต้องเลือกอันใดอันหนึ่ง ทุกวันนี้แม้เราไม่อยากจะเลือกแต่ก็ต้องเลือก เพราะสิ่งที่มีให้เราเลือกอยู่นั้นจะซ้ำกัน Kant เสนอเรื่อง “ความเป็นสาธารณะ” ทำให้เป็นเขตแดนเฉพาะขึ้นมา แล้วเรียกว่า “เวทีสาธารณะ” (public arena) คือ อาณาเขตของการใช้เหตุผลร่วมกัน เป็นที่ให้ความเห็นชอบในเจตนารมณ์ของบัจเจกชนและเจตนารมณ์ของส่วนรวมซึ่งจัดว่าเป็นเวทีประลองทางจริยธรรม ที่สงวนไว้สำหรับการริเริ่มร่วมกัน ดังนั้น “เวทีสาธารณะ” (public arena) ก็คือ ชุมชนที่พลเมืองแต่ละคนจะได้รับความเป็นธรรม (juridical community) ซึ่งเป็นอาณาจักรความเท่าเทียมทางกฎหมายของพลเมือง

ประชาสังคม : จากความคิดสู่ความเป็นจริง

ความเป็นปัจจุบันของ “ประชาสังคม” ไม่ได้เป็นเพียงแนวคิดอีกต่อไป แต่ได้ปรากฏขึ้นอย่างเป็นจริงแล้วในปรากฏการณ์สังคมที่สะท้อนจากความคิดเรื่อง ลิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ (civil disobedience)

โดยเฉพาะในสังคมตะวันตกได้เกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่มประชาสังคม (civil groups) และกลุ่มสังคมในรูปแบบต่างๆ ที่ดำเนินการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อให้เกิดผลทางสังคมขึ้นด้วยตัวเอง (social movement) (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ๒๕๔๐ :) โดยไม่อาศัยหรือพึ่งกลไกรัฐและระบบที่ดำเนินการอยู่โดยรัฐ แนวการเคลื่อนไหวปรากฏในสองลักษณะที่เด่นชัด แนวแรกใช้วิธีการรณรงค์ด้วยปฏิบัติการของกลุ่มเอง เช่น กลุ่มกรีนพีซ ขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส มีเป้าหมายที่การอนุรักษ์ธรรมชาติและรักษาสีเขียวแวดล้อม ความหลากหลายทางชีวภาพและความสมดุลของระบบนิเวศน์ ปฏิบัติการของกลุ่มนี้ถูกมองจากฝ่ายรัฐให้เป็นผู้ก่อการร้าย เป็นกลุ่มอาชญากรที่ทำผิดกฎหมาย แนวที่สองเป็นกลุ่มที่จัดอยู่ในขบวนการเรียกร้องสิทธิ เป็นสิทธิในการปกครองตนเอง สิทธิที่จะได้รับบริการจากรัฐ ด้วยเป้าหมายของทั้งสองแนวทางนี้ ทำให้เกิดการพาตัวเองของภาคประชาชนเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการตรวจสอบการทำงานของรัฐ

ประชาสังคม ที่เป็นรูปการณ์ทางสังคมในขณะนี้ที่เห็นได้ชัดเจน ก็คือ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมโดยภาคประชาชนต่อปัญหาอันเนื่องจากการจัดการของรัฐ เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มคนไม่ใช่เพียงลำพังบุคคล ความมีพลังอำนาจเกิดจากการรวมกลุ่มและลักษณะกิจกรรมที่ดำเนินการในนามของกลุ่ม เป็นการเคลื่อนไหวที่ส่งผลต่อการลดบทบาทของรัฐโดยตรง ขณะเดียวกันประชาสังคมของสังคมตะวันออก กิจกรรมของการเคลื่อนไหวทางสังคมกลับไม่โดดเด่น แต่กลับมีการเคลื่อนไหวในประเด็นของการสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองมากกว่า ดังเช่นกรณีของประเทศไทย มีขบวนการของการสร้างประชาคมของกลุ่มวัฒนธรรมชุมชน การเคลื่อนไหวทางสังคมในประเด็นสิทธิเสรีภาพและประเด็นสาธารณะอื่นๆ จะเห็นได้จากกรณีตรวจสอบการทุจริตจัดซื้อยาในกระทรวงสาธารณสุข การนำเสนอปัญหาเรื่องเขื่อนและที่ทำกินโดยสมัชชาคนจน เป็นต้น ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของตะวันตกจึงมีลักษณะเผชิญหน้าสูง ซึ่งเกิดขึ้นมากในบริบทของสังคมเมืองที่คนอยู่ในภาคบริการและภาคผลิตแบบอุตสาหกรรม ส่วนสังคมตะวันออกการเคลื่อนไหวทางสังคมถูกผูกเกี่ยวกับการเรียกร้องปัญหาเฉพาะของคนแต่ละกลุ่มอย่างมากโดยเฉพาะปัญหาเฉพาะหน้าของกลุ่มคนต่างๆ เหล่านั้น เป็นเรื่องปากท้องการทำมาหากิน การกระทำที่ผิดและต่อต้านกฎหมายของสังคมตะวันออกจึงมักผูกเกี่ยวกับประเด็นประวัติศาสตร์สังคมเศรษฐกิจของชุมชนนั้นๆ

ทั้งนี้ การใช้สิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ จัดเป็นการกระทำในเชิงศีลธรรมและเป็นการกระทำที่เกิดจากการตระหนักว่า นี่เป็นการเรียกร้องจากสำนักแห่งความผิดถูกชั่วดีของตนเอง “จงใจฝ่าฝืนระเบียบกฎหมาย แต่ก็ยอมถูกจับตามกฎหมาย” ทั้งที่การกระทำเช่นนี้ ถือเป็น การกระทำที่ผิดกฎหมายของรัฐ และรัฐมักถือว่าผู้ฝ่าฝืนไม่มีความชอบธรรมใดๆ ที่จะกระทำการฝ่าฝืนกฎหมายได้ ความเป็น “ผู้ก่อการร้าย” ของภาคประชาชนจึงไม่ได้เพียงเกิดจากการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วยวิธีการที่รุนแรง แต่ยังเกิดจากการที่สังคมนั้นๆ ไม่รับรองสิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐด้วย รัฐจึงมีความชอบธรรมที่จะนิยามผู้กระทำการฝ่าฝืนกฎหมายให้เป็น “ผู้ก่อการร้าย” ได้เสมอมา เพราะสังคมนั้นไม่มีกฎหมายรับรองการใช้สิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ

2. แนวคิดเรื่องพื้นที่เสรีทางการเมือง

ในการศึกษานี้ เลือกใช้คำ “เวทีสาธารณะ” มาจากคำภาษาอังกฤษว่า “public arena” ซึ่งมีที่มาของคำนี้จาก ข้อเสนอเรื่องความเป็นสาธารณะของ Immanuel Kant (Seligman 1992 : 44) มีสาระสำคัญที่การเชื่อมส่วนรวมกับส่วนตัวและปัจเจกชนกับสังคม ที่ยืนอยู่บนหลักเหตุผล ศีลธรรม และเสรีภาพกับความเท่าเทียม ทำให้เกิดเขตแดนเฉพาะขึ้นมา แล้วเรียกว่า “เวทีสาธารณะ”(public arena) คำนี้โดยทั่วไปจะใช้ในบริบทของการเมืองแนวประชาธิปไตยแบบก้าวหน้า (radical democratic) (Curren 1991 : 35)

การเลือกใช้คำ “เวทีสาธารณะ” (public arena) เป็นความมุ่งหมายที่จะกล่าวถึง พื้นที่ (space) ในมิติทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม คำ “arena” จึงเป็นเวทีทางสังคมที่มีการช่วงชิงอำนาจกัน ส่วนในแง่แนวความคิดนั้น ได้ใช้ในความหมายของกรอบความคิดของเรื่อง “ปริมณฑลสาธารณะ” (public sphere) ซึ่งเป็นการอธิบายในแนวพื้นที่ทางการเมืองของคนเฉพาะกลุ่มที่จะใช้พื้นที่นี้เป็นช่องทางเข้ามีส่วนร่วมทางสังคม

ปริมณฑลสาธารณะ : พื้นที่ทางการเมือง

แนวคิดเรื่อง “ปริมณฑลสาธารณะ” (public sphere) ของ เจอเกน ฮาเบอมาส (Jurgen Habermas) แนวคิดนี้มีจุดเริ่มจากความพยายามที่จะชี้บทบาทของพวกกระฎุมพีกับการพัฒนาทางการเมืองสู่ประชาธิปไตยในบริบทของสังคมอังกฤษช่วงต่อศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ซึ่งเป็นช่วงที่สังคมยุโรปมีการแตกหน่อของพวกกระฎุมพีอย่างกว้างขวาง เกิดปรากฏการณ์ที่เป็น “การแสดงความคิดเห็นต่อเรื่องส่วนรวม” (public opinion) ขึ้นในหมู่พ่อค้า-ช่างฝีมือ ขุนนาง ปัญญาชน นัดพบปะกันอย่างสม่ำเสมอเพื่อพูดคุยถกเถียงกันอย่างอิสระเสรีและใช้เหตุผลกันในเรื่องกฎหมาย การเมืองการปกครองของรัฐ การโต้แย้งกันในวงสนทนานั้นเป็นไปบนความเสมอภาคที่เชื่อว่าต่างก็เป็นผู้มีเหตุผล (rationality) จึงเป็นการมาพบปะกันเพื่อสนทนาแลกเปลี่ยนกันในประเด็นสาธารณะ ในบรรยากาศที่เอื้อให้มีการใช้เหตุผลแก่กันได้อย่างสังคมแบบประชาธิปไตย

ปริมณฑลสาธารณะ ตามความหมายดั้งเดิมในแบบที่เป็นพื้นที่ที่ พ่อค้า ช่างฝีมือ ขุนนาง ปัญญาชน นัดมาพบปะกันตามร้านกาแฟ โรงเหล้า ซาลอน (ห้องรับแขกในบ้านผู้มีฐานะ) ได้ทำหน้าที่เป็นพื้นที่ต่อสู้ทางการเมืองของคนชั้นกลาง เพราะนอกจากการมาพูดคุยกันดังกล่าวจะเป็นช่องทางในการเปิดโอกาสให้สมาชิกในสังคมได้เข้ามามีส่วนในชีวิตสาธารณะ (public life) และ ยังสามารถตรวจสอบรัฐบาลที่กำลังปกครองอยู่ในขณะนั้นด้วย หลังจากนั้นก็นำข้อสรุป/ข้อเสนอไปต่อรองกับชนชั้นกษัตริย์และขุนนาง ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นขุนนางกับชนชั้นกระฎุมพีเปลี่ยนแปลงไป ปริมณฑลสาธารณะดังกล่าวจึงเท่ากับเป็นเวทีที่เปิดโอกาสให้ชนชั้นกลางได้แสดงตัวในฐานะ “พลเมือง” (citizen) และได้รวมตัวกันเพื่อเป็นช่องทางเข้าไปร่วมกับชีวิตสาธารณะของสังคม (กาญจนา แก้วเทพ ๒๕๔๓ : ๑๗๑-๑๗๘)

การเข้าใจเรื่องการเกิดและบทบาทของปริณทลสาธาณะ จำเป็นต้องเข้าใจถึงความคิดพื้นฐานและบริบททางสังคมที่สำคัญควบคู่ไปด้วย ในข้อเสนองเชิงประวัติศาสตร์ของฮาเบอมาส ได้แสดงให้เห็นว่า ความคิดเรื่องปริณทลสาธาณะตั้งอยู่บนพื้นฐานของความคิดเรื่องความเป็นสาธาณะที่แยกจากความเป็นส่วนตัว นั่นคือ กลุ่มสังคมจะต้องมีความคิดเรื่องการจัดการผลประโยชน์ส่วนรวม และสิ่งที่อาจเทียบได้ว่าเป็นสำนึกที่มีต่อส่วนรวม อย่างการสร้างข้อตกลงที่เป็นความเห็นพ้องต้องกัน หลังจากที่ถูกเถียงกันด้วยเหตุผลอย่างเป็นอิสระของส่วนบุคคลมาแล้ว

ในเรื่องการแยกความเป็นสาธาณะกับความเป็นส่วนตัวนี้ เป็นสิ่งที่เพิ่งถือกำเนิดขึ้น ในจุดเริ่มต้นของเศรษฐกิจแบบพานิชยกรรมและทุนนิยม ความคิดในเรื่องความเป็นสาธาณะกับความเป็นส่วนตัวไม่มีในสังคมฟิวดัล (feudal) ของยุโรป ต่อเมื่อมีการแยกตัวของประชาสังคมออกจากรัฐ คือ มีการขัดแย้งกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช จึงเป็นจุดเริ่มต้นของวิถีคิดแบบสาธาณะกับส่วนตัวขึ้น และให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจแบบการตลาดที่เคลื่อนย้ายออกจากครัวเรือน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการคลี่คลายขยายตัวของความเป็นสาธาณะของกระฎุมพี (bourgeois public sphere) เพราะการปรากฏของการเงินและการค้าในระบบทุนนิยมได้มีส่วนสำคัญในการสร้างระเบียบสังคมขึ้นใหม่ (Habermas 1989 : 5-56 อ้างใน ธัญลักษณ์ เหลืองวิสุทธิ ๒๕๔๓ : ๓๙-๔๓) ทำให้ชนชั้นกลางเริ่มมีพลังทางเศรษฐกิจขึ้น

สิ่งที่มีบทบาทสำคัญในการเกิดขึ้นของปริณทลสาธาณะอีกอย่าง คือ การขยายตัวของเทคโนโลยีการพิมพ์ ส่งให้มีการขยายตัวของการอ่านออกเขียนได้ในหมู่กระฎุมพี มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารนอกเหนือไปจากการค้าขายสินค้า การมีงานวรรณกรรมและหนังสือพิมพ์ได้ทำหน้าที่เป็นผู้เปิดประเด็นสาธาณะ ที่นำไปสู่การถกเถียงกันในงานวรรณกรรมและเรื่องสาธาณะ เกิดเป็นความคิดเห็นของสาธาณะต่อเรื่องสาธาณะ (public opinion) ขึ้น

การรวมกลุ่มกันได้ของพวกกระฎุมพี จึงเป็นความพยายามที่จะขยายบทบาทของตนภายใต้เงื่อนไขที่ถือว่าตนมีอำนาจต่อรองจากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมที่เอื้อให้แก่ตน ปริณทลสาธาณะของพวกกระฎุมพีจึงเกิดขึ้นอย่างมีจุดมุ่งหมายและเป็นไปเพื่อประโยชน์ของพวกกระฎุมพีโดยตรง ปริณทลสาธาณะนี้จึงเป็นพื้นที่เฉพาะของคนเฉพาะกลุ่มที่จะมาหาประโยชน์หรือขยายบทบาทของตน การเข้าถึงปริณทลสาธาณะของพวกกระฎุมพีนี้จึงเป็นการพาตัวเองเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจ

ปริณทลสาธาณะแบบกระฎุมพีของฮาเบอมาสจึงหมายถึง อาณาเขตส่วนตัวที่ผู้คนเข้ามา รวมกันเป็นสาธาณะ (Habermas 1989 : 27 อ้างใน ธเนศ วงศ์ยานนาวา ๒๕๔๒ : ๒๗) ตามความหมายนี้เขาไม่ได้หมายความว่าถึงความเป็นเพียงแค่พื้นที่สาธาณะ (public space) หรือที่ที่คนมารวมกันเป็นมิติทางกายภาพเท่านั้น แต่การเป็นปริณทลสาธาณะต้องการการตอบโต้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกันมากกว่าที่จะมารวมตัวกันเฉยๆ

คำว่า พื้นที่สาธารณะ (public space) และ ปริณทลสาธารณะ (public sphere) ในแนวการศึกษาจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แต่ก็ไม่อาจนำมาใช้แทนกันได้ในทุกกรณี ปริณทลสาธารณะนั้นเป็นฐานความคิดของพื้นที่สาธารณะที่มีความหมายในการสร้างความเป็นพลเมือง (stevenson 1998 : 190 อ้างใน สุธารินทร์ คุณผล ๒๕๔๑ : ๑๘๑) การแยกสองคำนี้ให้ชัดเจน คือ “ปริณทล” (sphere) นั้น บ่งบอกถึงสภาวะที่เป็นนามธรรม ซึ่งก็คือ การมุ่งพิจารณามิติทางการเมือง สังคม และ วัฒนธรรม ขณะที่ “พื้นที่” (space) นั้นมีลักษณะที่ปรากฏทางกายภาพ ทั้งนี้ พื้นที่ (space) นี้เป็นเพียงการแสดงออกมาเป็นรูปธรรมอย่างหนึ่งของปริณทลสาธารณะ เช่นรูปแบบการรวมกลุ่มหรือ เนื้อที่ในหน้าหนังสือพิมพ์ เป็นต้น

ฮาเบอมาส ยังได้เสนอประเด็นที่ว่า มีปัจจัยอะไรที่จะมากำหนดให้ไม่สามารถเกิดปริณทลสาธารณะขึ้น โดยตั้งคำถามว่า ทำไมปริณทลสาธารณะจึงหายไป เขาเสนอว่า ปริณทลสาธารณะนี้ได้หายไปพร้อมๆกับการเกิดขึ้นของรัฐสวัสดิการ และการเกิดสังคมมวลชน (mass society) ในช่วงศตวรรษที่๑๙ ซึ่งทำให้คนที่มารวมกันเป็นสาธารณะส่วนหนึ่งกระจัดกระจายออกไปเป็นคนกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยที่เรียกว่า “ผู้เชี่ยวชาญ” ซึ่งแสดงความคิดเห็นตามทัศนะของตนแทนสาธารณะที่เป็นความคิดเห็นจากกลุ่ม อีกส่วนหนึ่งได้กลายเป็นผู้บริโภคนานาชาติ ซึ่งมีนัยออกไปทางมุ่งรักษาผลประโยชน์ ส่วนตัวมากกว่า จึงเป็นผู้ที่ได้แต่เพียงรับรู้เรื่องของสาธารณะเท่านั้น แต่ไม่พยายามที่จะถกเถียงวิพากษ์วิจารณ์เรื่องของส่วนรวม ดังนั้น ปัจจัยเช่นนี้จึงไม่ทำให้เกิดการสื่อสารระหว่างพลเมืองกับรัฐขึ้น (Habermas 1989 : 175 อ้างใน สุธารินทร์ คุณผล ๒๕๔๑ : ๑๗๙-๑๘๒) ซึ่งบทบาทหน้าที่ของปริณทลสาธารณะตามทัศนะของฮาเบอมาส ทำหน้าที่เป็นช่องทางการสื่อสารระหว่างพลเมืองกับรัฐอย่างสำคัญและเป็นการชี้ว่าการรวมกลุ่มเพื่อพูดกันในเรื่องสาธารณะถูกทำให้มีความจำเป็นลดน้อยลงไป

สภาพของสังคมมวลชน (mass society) (กาญจนา แก้วเทพ ๒๕๔๓ : ๒๐๐-๒๐๒) เป็นสังคมที่คนจำนวนมากเข้ามาอยู่ร่วมกันในตัวเมือง มีชีวิตความเป็นอยู่แบบชาวเมือง คือ มีความสะดวกสบายด้านสาธารณูปโภคต่างๆ แต่ขณะเดียวกันกลุ่มคนจำนวนมากนี้ กลับไม่มีสายสัมพันธ์ทางสังคม ที่จะร้อยรัดพวกเขาให้เกิดความรู้สึกร่วมเป็นชุมชน ผู้คนเหล่านี้จึงต่างคนต่างอยู่ทั้งในทางกายภาพทางจิตวิทยาและทางสังคม คือ บ้านใครบ้านมัน ธุระไม่ใช่ และ บ้านเมืองไม่ใช่ของเราคนเดียว การเกิดผู้เชี่ยวชาญ เป็นผลจากลักษณะการแบ่งงานกันทำ (division of labour) ที่แต่ละคนทำงานที่ตนชำนาญเฉพาะอย่างนี้ ก่อให้เกิด ลัทธิรับทำแทน ขึ้นมา ส่งผลให้มีการปล่อยให้การจัดการเรื่องสาธารณะกลายเป็นเรื่องของพวกมืออาชีพทางการเมือง ฮาเบอมาส เรียกว่า “spatial-interest group” ได้แก่ พวกนักการเมืองอาชีพ หนังสือพิมพ์ พวก lobbyist ราษฎรอาวุโส นักวิเคราะห์ข่าวการเมืองทางโทรทัศน์ ฯลฯ กลุ่มมืออาชีพในประเด็นสาธารณะเหล่านี้จะมีสถานภาพเป็นผู้เชี่ยวชาญ วัฒนธรรมของผู้บริโภคเช่นนี้ทำให้การรวมกลุ่มกันและการพาตัวเองออกมามีส่วนร่วมในเรื่องสาธารณะมีความจำเป็นน้อยลง

โดยสรุป ในการศึกษา นี้ เป็นการนำหลักการแนวคิดเรื่อง ปริณทลสาธารณะ (public sphere) มาใช้ในฐานะ เป็นพื้นที่ที่ประชาชนแต่ละคนใช้เหตุผลในการสร้างวาทกรรมของตนต่อประเด็นสาธารณะ เป็นที่ที่คนที่มีความแตกต่างกันมาเจรจาหาข้อตกลงกัน คนที่แตกต่างกันนี้อาจเป็นคนกลุ่มเดียวกัน หรือคนละกลุ่มกันที่ต่างพหุผลประโยชน์เฉพาะตนมาเจรจาต่อรองกัน ทั้งนี้ เพราะบริบทสังคม เปลี่ยนแปลงไป การพิจารณาว่าปริณทลสาธารณะนี้เป็นของใคร ได้ถูกพิจารณาในฐานความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีต่อกันขององค์ประกอบของกลุ่มนั้นๆ กล่าวคือ เป็นการใช้เหตุผลมาช่วงชิง ความเหนือกว่ากัน ภายใต้บริบทสังคมที่เอื้อให้มีการใช้เหตุผลแก่กันในการจัดการปัญหาร่วมกัน คนแต่ละกลุ่มต่างมีเสรีที่จะเข้าร่วมการเจรจา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วีระ เลิศสมพร (๒๕๔๓) ได้ศึกษาเรื่องการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนและกลุ่มองค์กรต่างๆ ต่อกรณีการร่างรัฐธรรมนูญ ในช่วงเดือนมกราคม-กันยายน ๒๕๔๐ การศึกษานี้ มีจุดหมายประการหนึ่งเกี่ยวกับประชาสังคม มุ่งในประเด็นว่า ได้มีพัฒนาการของความเป็นประชาสังคมในการเคลื่อนไหวทางการเมืองขึ้นมากน้อยแค่ไหน วิธีการศึกษาได้ใช้การตั้งเกณฑ์ที่แสดงถึงความเป็นประชาสังคมขึ้น ๖ ข้อ ได้แก่ การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน ความหลากหลายในมิติต่างๆ การเคลื่อนไหวของกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ที่เน้นการประสานสามัคคี การร่วมมือหรือการรวมตัวของกลุ่มต่างๆ มากกว่าเน้นการขัดแย้ง การแข่งขันหรือการต่อสู้กัน การมีจิตสำนึกและความรับผิดชอบในเรื่องผลประโยชน์สาธารณะ การเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายความร่วมมือและการมีกิจกรรมร่วมกันและความต่อเนื่องในการดำเนินงาน จากนั้นใช้เกณฑ์ที่ตั้งขึ้นไปพิจารณากิจกรรมการเคลื่อนไหวต่างๆ ของกลุ่มประชาชน ต่อกรณีศึกษาดังกล่าว

การศึกษานี้พบว่าบางกิจกรรมการเคลื่อนไหวได้มีองค์ประกอบของความเป็นประชาสังคมตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้แตกต่างกันไป บางกิจกรรมเข้าเกณฑ์มากข้อ บางกิจกรรมเข้าเกณฑ์น้อยข้อ วีระ จึงได้สรุปผลการศึกษาว่า การเคลื่อนไหวของกลุ่มองค์กรต่างๆ ต่อกรณีการร่างรัฐธรรมนูญ มีนัยที่แสดงให้เห็นถึง การมีพัฒนาการของความเป็นประชาสังคมในระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะบางส่วนของภาพการเคลื่อนไหวต่างๆ ที่เกิดขึ้นมีลักษณะของสิ่งที่เรียกว่ากระแสแอบแฝงอยู่ด้วย

ทั้งนี้ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ข้อเสนอหรือข้อเรียกร้องของประชาชนและกลุ่มองค์กรต่างๆ ได้รับความตอบสนองในระดับที่น่าพอใจจากผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ ทั้งในช่วงของการยกย่องรัฐธรรมนูญ ช่วงของการทำประชาพิจารณ์ และช่วงของการแปรญัตติและการลงมติในวาระที่สาม ได้แก่ บทบาทของการเคลื่อนไหวที่สะท้อนความเป็นประชาสังคมควบคู่กับกระแสความตื่นตัวของประชาชนและการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนที่ตอบสนองในระดับที่น่าพอใจ การศึกษาของวีระ แม้ไม่อาจสรุปถึงบทบาทของประชาสังคมได้โดยตรง แต่ก็ได้ช่วยเปิดประเด็นการศึกษาที่มุ่งพิจารณาความสัมพันธ์ของประชาสังคมกับการเคลื่อนไหวทางสังคม

รัตนาวลี เกียรตินิยมศักดิ์ (๒๕๔๒) ได้ศึกษาเรื่องมณฑลสาธารณะของการสื่อสารผ่านสื่อกลางคอมพิวเตอร์ ศึกษากรณี www.pantip.com และ www.sanook.com งานวิจัยนี้จัดว่าเป็นความพยายามที่จะศึกษาปริณทลสาธารณะ (public sphere) ในสังคมสมัยใหม่ มุ่งศึกษาถึง ลักษณะหน้าที่ และประโยชน์ที่เกิดขึ้น

ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะของปริณทลสาธารณะของการสื่อสารผ่านสื่อกลางคอมพิวเตอร์ นั้นเป็นเวทีเสวนาทงวัฒนธรรม (cultural forum) ที่มีประเด็นตามความสนใจของผู้ใช้งานและยังมีลักษณะเป็นชุมชนเสมือนที่เกิดขึ้นขนานไปกับโลกแห่งความเป็นจริง หน้าที่ในปริณทลสาธารณะของการสื่อสารผ่านสื่อกลางคอมพิวเตอร์นี้ คือ เป็นช่องทางให้ผู้ใช้งานมีส่วนร่วมในหน้าที่ของการให้ข้อมูลสาธารณะ การสอดส่องดูแลสภาพแวดล้อม การกระตุ้นเร้าและผลักดันเพื่อการหาผลประโยชน์แห่งชาติ การสร้างสายสัมพันธ์ การให้ความบันเทิงและเป็นช่องทางการสื่อสารสิ่งต้องห้าม รวมทั้งใช้ประโยชน์จากปริณทลสาธารณะนี้เพื่อประโยชน์และความพึงพอใจของตนเอง เป็นแหล่งข้อมูลเพื่อรับฟังความคิดเห็นจากคนอื่น ๆ เพื่อนำไปเป็นประโยชน์ต่อตัวเองและใช้เป็นสื่อกลางสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ

ข้อนำสนใจมากของการศึกษานี้ ได้แสดงให้เห็นว่า ปริณทลสาธารณะในสังคมสมัยใหม่ มีกรอบคิดที่เปลี่ยนแปลงไปจากปริณทลสาธารณะตามกรอบคิดแบบดั้งเดิมและแสดงให้เห็นว่า การศึกษาเรื่องปริณทลสาธารณะต้องตั้งคำถามว่าเป็นปริณทลสาธารณะของใครไปในเวลาเดียวกัน ซึ่งเป็นการยืนยันแนวคิดที่ว่าปริณทลสาธารณะในสังคมมีความหลากหลายไปตามคนเฉพาะกลุ่ม

งานศึกษานี้ได้นำเสนอกรอบคิดปริณทลสาธารณะในอดีต (ตามข้อเสนอของฮาเบอมาส) มีมิติต่างๆที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ได้แก่ เป็นที่แสดงอำนาจของชนชั้นกลาง (bourgeois power), ถกเถียงกันในการเมือง (political issues) เป็นเวทีทางความคิด (forum) มีความเห็นต่อเรื่องสาธารณะ/สาธารณมติ (public opinion) เปิดเผย (openness) เป็นกลาง (neutral sphere) มีเหตุผล (rationality) มีความคิดเห็นที่สอดคล้อง (consensus) กระบวนการประชาธิปไตย (democracy process)

ขณะเดียวกันได้นำเสนอกรอบคิดใหม่ในบริบทของการสื่อสารผ่านสื่อกลางคอมพิวเตอร์ มีมิติที่การศึกษานี้คาดไว้แต่แรกว่าอาจมีข้อแตกต่าง ได้แก่ การไม่มีข้อสรุปและมีการแสดงเอกลักษณ์ทางสังคมขึ้น มิติทางการเมืองจะลดความสำคัญลงไปด้วย

รัตนา ทิมเมือง (๒๕๔๑) ได้ศึกษาบทบาทของสื่อมวลชนในฐานะเวทีสาธารณะในการหาเสียงเลือกตั้งทั่วไป ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๓๙ มุ่งวิเคราะห์การทำหน้าที่เวทีสาธารณะ (public forum) ของสื่อมวลชนไทย และการใช้พื้นที่ในสื่อของตัวแสดงทางการเมืองที่มีอำนาจและฐานะทางการเมืองที่แตกต่างกันในการเลือกตั้ง เช่น นักการเมืองที่ลงสมัครเลือกตั้ง

ผลการศึกษาพบว่า รายการสนทนาทางโทรทัศน์และวิทยุมีรูปแบบเป็นเวทีเปิดมากขึ้น โดย

นักการเมืองเป็นตัวแสดงทางการเมืองที่มีโอกาสใช้เวทีรายการสนทนาทางโทรทัศน์และวิทยุมากที่สุด แต่นักการเมืองก็ไม้อาจเป็นผู้กำหนดประเด็นได้เต็มที่เพราะติดที่รายการสนทนาเหล่านั้นยังทำหน้าที่เป็นสื่อมวลชน

การศึกษาของรัตนา ได้ช่วยให้มองเห็นภาพ ปริณทลสาธาณะของสังคม ที่ปรากฏในความเป็นสื่อมวลชนและความสามารถในการเข้าถึงเพื่อการใช้ประโยชน์นี้ว่าเป็นไปอย่างไม่เท่าเทียมกันของคนกลุ่มต่างๆที่มีอำนาจต่างกันด้วย

นิยามศัพท์

ประเด็นสาธารณะ : เหตุการณ์กรณีผลกระทบจากปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ได้รับการพิจารณา
ในฐานะเรื่องของส่วนรวม

การกลายเป็นประเด็นสาธารณะ : กรณีผลกระทบจากปัญหาสิ่งแวดล้อม จากเดิมเป็นกรณี
ที่รับรู้กันอย่างมีความหมายและความสำคัญเฉพาะในกลุ่มผู้ได้รับ
ผลกระทบโดยตรงในพื้นที่และผู้ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่นั้น ภายหลังได้
ขยายการรับรู้เหตุการณ์เดียวกันนั้นสู่สาธารณชนจนกลายเป็นเรื่อง
ที่ได้รับการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางถึงความหมายและความสำคัญที่มี
ต่อส่วนรวม กลายเป็นเรื่องราวที่ถูกพิจารณาในฐานะเรื่องของส่วนรวม

ประชาสังคม : คำว่า “ประชาสังคม” มีความหมายหลายระดับ ได้แก่ ระดับความคิด
ระดับกระบวนการ และระดับองค์กร

ระดับความคิด หมายถึง วิธีคิด อารมณ์ความรู้สึกที่เป็นฐานคิดของ
ชาวบ้านที่ใช้ในการสร้างหลักการ กฎเกณฑ์ วิถีปฏิบัติต่อการจัดการ
เรื่องสาธารณะทั้งในเรื่องการหาข้อยุติภายในกลุ่มชาวบ้านและการ
ดำเนินการต่อคู่กรณี

ระดับกระบวนการ คือ การรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อดำเนินกิจกรรม
ในเชิงตอบโต้ต่อมาตรการการจัดการเรื่องสาธารณะของรัฐและ/หรือ
แสดงบทบาทเข้ามีส่วนร่วมในการจัดการเรื่องสาธารณะร่วมกับฝ่ายต่างๆ
ที่เกี่ยวข้อง

ระดับองค์กร คือ การร่วมกับหน่วยหรือกลุ่มที่อยู่นอกภาครัฐและ
ภาคธุรกิจ ที่มีเป้าหมายทางสังคมการเมืองร่วมกัน

เวทีสาธารณะ : พื้นที่ที่เปิดโอกาสให้คนแต่ละคนแต่ละกลุ่มใช้เหตุผลในการสร้างวาทกรรม
ของตนต่อประเด็นสาธารณะ เช่น วงสนทนาของชาวบ้าน วงเสวนา
ประชุมระหว่างคู่กรณี เนื้อที่แสดงความคิดเห็นของฝ่ายต่างๆในสื่อมวลชน
ฯลฯ

สำนึกคู่ต่อเรื่องสาธารณะ : ความคิด ความรู้ อารมณ์ความรู้สึกและการกระทำจากเจตนาที่
แสดงถึงความตระหนักต่อเรื่องที่เป็นผลประโยชน์ของส่วนรวม